

УДК 378.4.02-057.875-044.332

НАТАЛІЯ БЕЛЯЄВА

ОЛЕНА ЖДАНОВА-НЕДІЛЬКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ СТУДЕНТІВ ДО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Розглянуто поняття внутрішньо переміщених осіб у контексті сучасного українського суспільства. Сформульовано і обґрунтовано організаційно-педагогічні умови адаптації внутрішньо переміщених студентів до середовища вищого навчального закладу (середовищі, стимулювально-діяльнісні, превентивні).

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, студенти, вищий навчальний заклад, адаптація.

Складна соціально-політична ситуація в Україні, детермінована подіями на сході держави, зумовлює зростання економічної кризи й ряд соціальних негараздів населення. Унаслідок вимушеної міграції загострюється низка соціальних, політичних, психологічних проблем. Одна із головних проблем, із якою зіткнулися внутрішньо переміщені студенти на новому місці проживання і навчання, це – проблема соціальної та психологічної адаптації, що є складним, багатоаспектним і часто тривалим процесом, що пов'язаний із переживанням студентами-переселенцями змін, культурних відмінностей, ізоляції і депривації.

Основи вивчення процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб закладено у працях сучасних науковців, які розглядали проблему адаптації особистості в різноманітних аспектах: у соціокультурному та філософському (В. Верещагін, Ю. Ган, С. Кінелев, Г. Царегородцев, Л. Шпак); психологічному (Б. Ананьєв, Г. Балл, О. Бодальов, О. Киричук); соціологічному (О. Алексєєва, Є. Вітенберг, Ю. Ган, І. Калайков); педагогічному (Л. Закутська, О. Плотникова, Є. Савченко, С. Селіверстов, Г. Чуткіна); соціально-педагогічному (Н. Жукова, Л. Закутська, С. Подмазін, Р. Пономарьов, Н. Сас, І. Цимбал). Методично-організаційні питання соціально-педагогічної діяльності досліджено І. Глікманом, Д. Заком, М. Казанцевим, А. Наточієм.

Досвід адаптації внутрішньо переміщених студентів до освітнього середовища та характер соціально-педагогічної роботи такої категорії осіб висвітлено в працях переважно зарубіжних науковців (С. Кейсліс, Л. Найду, Л. Оліфф, Т. Ферфолья, Т. Донських, Г. Солдатова, Г. Павловець). Різні аспекти міграційних процесів вивчали В. Андрієнко, Ю. Арутюнян, Ю. Бромлей, О. Зайцева, В. Коновальчук, Я. Кондратьєв, О. Малиновська, О. Піскун, А. Похлебаєва, А. Шацька.

Насамперед зауважимо, що досліджувана у нашій статті категорія громадян є саме внутрішньо переміщеними особами, а не біженцями, як їх часто називають у соціумі, і що є некоректним.

Наголошуємо, що Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» біженцями називає осіб, які не є громадянами України і внаслідок обґрунтованих побоювань стали жертвами переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань

перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не можуть користуватися захистом цієї країни або не бажають користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не можуть чи не бажають повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [3].

Тож вимушені переселенці з територій Криму, Луганської, Донецької області є внутрішньо переміщеними особами.

Вимушена міграція передбачає зміну місця проживання на певний час або назавжди всупереч бажанням людей, до якої спонукають війни, голод, переслідування, стихійні лиха (наслідки землетрусів, повеней, промислових аварій тощо). У таких випадках у мігранта все ж залишається право мінімального вибору, наприклад, часу чи напрямку міграції [7, с. 143].

Науковці серед вимушених мігрантів виділяють дві категорії:

- ті, які були вимушені залишити країну походження або місце постійного мешкання, перетнули державний кордон та опинилися у становищі, подібному до становища біженців, але залишилися під захистом свого уряду;

- ті, які, хоча й залишилися в кордонах своїх країн, були вимушені покинути місце свого постійного мешкання або припинити звичайну економічну діяльність через те, що їхнє життя, безпека або свобода опинилися під загрозою внаслідок насильства, збройного конфлікту або внутрішнього безладдя [7, с. 145].

Відповідно до українського законодавства внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4].

Станом на середину 2015 року в Україні нараховувалося близько 1,2 млн. внутрішньо переміщених осіб, із них 23,1% – працездатні особи, серед яких значний відсоток молоді студентського віку (Дані Міністерства соціальної політики). А уже за рік кількість внутрішньо переміщених осіб із Донецької та Луганської областей досягла двох мільйонів осіб, з окупованого Криму поїхали 20 тисяч (виступ Г. Туки від 11.06.2016 р.) [5].

Деадаптаційні процеси й соціальні труднощі, пов'язані зі складною соціально-економічною ситуацією в Україні, знайшли відгук у ряді нормативно-правових документів регіонального та загальнодержавного рівнів, зокрема: лист Міністерства освіти й науки України від 11.03.2014 № 1/9-135 «Про надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу»; лист Міністерства освіти і науки України від 02.04.2014 № 1/9-186 «Щодо навчання дітей військовослужбовців, які переїхали з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя на постійне місце проживання до інших населених пунктів України»; лист Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи від 24.02.2014 № 26 «Про посилення психологічної допомоги населенню»; наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2009 № 616, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 23.07.2009 за № 687/16703 «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України», Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [8]. Останній документ окремим розділом визначає захист прав внутрішньо переміщених осіб. Оскільки потребують поліпшення умови соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб на новому

місці проживання й організація роботи зі сприяння у поверненні таких осіб на їх попереднє постійне місце проживання, то стратегічною метою діяльності усіх ланок влади та соціальних структур є забезпечення створення належних умов для реалізації та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Досягнення цієї мети вбачають у:

- задоволенні життєво необхідних потреби внутрішньо переміщених осіб;
- реалізації комплексних заходів щодо підтримки та соціальної адаптації громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України;
- забезпеченні реалізації та захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, задоволення їх освітніх та інших потреб;
- створенні умов для добровільного повернення внутрішньо переміщених осіб на їх попереднє постійне місце проживання;
- запровадженні ефективних механізмів сприяння реалізації та відновленню прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;
- використанні міжнародно-правових механізмів для захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [8].

Студенти-переселенці, долаючи щоденні матеріальні труднощі й соціо-економічні негаразди, постійно стикаються зі складними психологічними проблемами, що викликані новими соціальними відносинами, відірваністю від звичного способу життя, частим несприйняттям у новому соціумі, соціальною дезорієнтацією, розчаруванням умовами й обставинами нового соціо-культурного середовища.

Усе це викликає постійне психологічне напруження, порушення психо-емоційного гомеостазу і, як наслідок, деструктивні, дезадаптаційні процеси, що тягнуть за собою погіршення стану фізичного та психічного здоров'я і соціального благополуччя молодої людини.

У запобіганні таким наслідкам завдання, що стоять перед усіма соціальними інститутами нового середовища життя студента-переселенця, полягають у забезпеченні умов їх ефективної соціально-психологічної адаптації.

Як наголошує Г. Левківська, адаптація відбувається тоді, коли соціальне середовище сприяє реалізації потреб і прагнень особистості, служить розкриттю та розвитку її індивідуальності [6, с. 51].

Із метою підкреслення домінування тих чи інших компонентів у цілісній системі адаптації здебільшого виділяються такі її види: фізіологічна, психічна, соціально-психологічна, психофізіологічна та професійна адаптація.

Фізіологічна адаптація – стійкий рівень активності й взаємозв'язку функціональних систем, органів і тканин, а також механізмів управління, що забезпечують нормальну життєдіяльність організму і трудову активність людини в різних (тому числі і соціальних) умовах існування, здатність до відтворення здорового потомства.

Психічна адаптація – процес устанавлення оптимальної відповідності особистості й навколишнього середовища в ході здійснення діяльності, що властива людині, яка дозволяє індивіду задовольняти актуальні потреби й реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного й фізичного здоров'я), забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища.

Психофізіологічна адаптація – процес, який зумовлений зміною в психофізіологічному стані людини під впливом дезадаптаційних факторів, що потребує одночасної та узгодженої взаємоспівдії функціональних підсистем на

всіх рівнях цілісної системи «психофізіологічний стан» із метою ефективного забезпечення діяльності в нових умовах [6, с. 53].

Професійна адаптація – єдність адаптації людини до фізичних умов професійного середовища (психофізіологічний аспект), адаптації до професійних завдань, операцій, що виконуються, професійної інформації тощо (професійний аспект), і адаптації особистості до соціальних компонентів професійного середовища (соціально-психологічний аспект).

Соціально-психологічна адаптація – аспект психічної адаптації, що забезпечує організацію мікросоціальної взаємодії, формування адекватних міжособистісних стосунків, урахування експектацій оточення і досягнення соціально значущих цілей [2, с. 24]. Соціально-психологічна адаптація особистості визначається ступенем реалізації особистісного потенціалу в конкретних умовах діяльності, наявністю умов (у тому числі психологічних) для вільного виявлення сутнісних сил [2, с. 26].

Отже, якщо розглядати адаптацію внутрішньо переміщених студентів, то їм доводиться адаптуватися й до частково нових культурних стандартів і норм суспільства взагалі, й до нового освітньо-професійного середовища, і до нових сусідів, із якими разом утворюється територіальна спільнота, і до нового навчально-педагогічного колективу. І цей процес є психологічно важким, але за відповідних умов дає нові можливості для розвитку й особистісного зростання, дозволяє людині вийти на нові рівні соціального функціонування, досягти своїх цілей, якісно змінити своє життя на краще.

Загалом, різноманітні соціальні, педагогічні та психологічні структури і підрозділи нині активно спрямовують свою діяльність на підтримку внутрішньо переміщених осіб, у тому числі студентства. Проводяться різні акції, форуми, флеш-моби, реалізуються проекти, створюються громадські об'єднання.

До прикладу, співробітниками Донецького національного університету (м. Вінниця) створена й діє ініціативна група «Молодь за майбутнє», що за мету має надання професійної психологічної допомоги молоді з числа вимушених переселенців, підтримку їх життєвої активності та позитивної цілеспрямованості. Координаційний центр по роботі з вимушеними переселенцями «Допомога Дніпра», Громадська організація «Психологічна кризова служба», громадська ініціатива «Восток-SOS», активісти проекту InteGracia, волонтерські загони, як правило, диференціюють свою роботу на психологічний та соціальний напрямки, проводять відповідні заходи. Проходять всеукраїнські форуми вимушених студентів-переселенців, круглі столи типу «Криза переміщення – Студентські голоси», «Психологічна адаптація вимушених переселенців», «Культурні парадигми Сходу і Заходу України» та інші.

Ключові напрямки, які б сприяли утвердженню позитивної емоційної позиції усіх суб'єктів студентського колективу, створенню умов для успішної самореалізації та адаптації їх у суспільному житті; розвивали навички ефективно керувати своїм емоційним станом у студентів-переселенців та формували їх активне, позитивне ставлення до нового освітнього середовища, на нашу думку, полягають у реалізації конкретних організаційно-педагогічних умов, які диференціюємо на середовищні, стимулювально-діяльнісні та превентивні.

1. Середовищні умови потрактуємо як забезпечення сприятливих умов і можливостей соціального й освітнього середовища для оптимального розвитку й адаптації юнака-переселенця:

– створення емоційно комфортного клімату у вищому навчальному закладі й оптимізація змісту і форм психолого-педагогічної просвіти викладачів, персоналу, батьків;

– реалізація стратегії співробітництва та координації у справі надання соціально-педагогічної підтримки внутрішньо переміщених студентів, використання мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем;

– залучення до надання психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців, практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, консультантів.

2. Стимулювально-діяльнісні умови полягають у стимулюванні розвитку й адаптації через підтримку студента:

– забезпечення індивідуального супроводу студентів зазначених категорій і надання їм необхідної корекційної, адаптаційної, реабілітаційної та соціально-педагогічної допомоги;

– залучення студентів-переселенців до участі в позааудиторних виховних, розвивальних та організаційно-методичних заходах із метою створення умов для їхньої самореалізації та самоствердження в нових умовах;

– організація літнього дозвілля студентів, батьки яких знаходяться поза межами підконтрольних Україні територій, забезпечення їх літнього оздоровлення у таборах відпочинку як вожатих чи вихователів, у навчальних закладах тощо.

3. Превентивні умови вбачаємо в комплексі заходів, що передбачають уникнення передумов дезадаптаційних процесів у внутрішньо переміщених студентів:

– соціально-педагогічна допомога студентам-вимушеним переселенцям у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я, працевлаштування, соціальними службами;

– лобювання інтересів студентів-переселенців із питань поселення в гуртожитку, забезпечення вказаної категорії студентів навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям;

– надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги зі встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі і за його межами.

Висновок. У цілому зміст окреслених напрямів має бути спрямований на забезпечення успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища й зосереджений на формуванні позитивної мотивації студентів до навчання у новому освітньому закладі.

Реалізація указаних організаційно-педагогічних умов, на нашу думку, полягає у методично обґрунтованій організації навчально-виховного процесу як для зарахованих студентів, так і для «вільних слухачів» – забезпеченні толерантної, особистісно орієнтованої взаємодії викладачів і кураторів груп зі студентами; організації різносторонньої культурно-дозвілєвої діяльності студентів із метою оптимізації їх міжособистісного спілкування, створенні умов для їх творчої реалізації та особистісного самоствердження, активного залучення до громадського життя групи, випускової кафедри, факультету, осередків студентського самоврядування. Подальші наукові пошуки та практичну діяльність за досліджуваням напрямком вбачаємо у детальній розробці та реалізації організаційно-методичних форм і прийомів.

Список використаних джерел

1. Berry J.W. Immigration, Acculturation and Adaptation / J.W. Berry // Applied Psychology. – № 46. – Р. 5–68.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 208 с.

3. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (з поправками № 992-VIII від 04.02.2016) [Електронний ресурс] // Інформатор. – Режим до доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>
4. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-vii>
5. Кількість внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] // Інформатор. – Режим до доступу: <http://www.informator.news/tuka-nazvav-killist-pereselentsiv-z-donbasu-igrumu/>
6. Левківська Г.П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти: [навч. посібник] / Г.П. Левківська, В.Є. Сорочинська, В.С. Штифурак. – К., 2001. – 128 с.
7. Мазин А. Теоретические аспекты миграции населения // Народонаселение. – 2001. – №1. – С. 132–146.
8. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [Електронний ресурс]. – Режим до доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/501/2015/print1460826400585261>

Стаття надійшла до редакції 22.03.2016 р.

БЕЛЯЕВА Н., ЖДАНОВА-НЕДИЛЬКО Е.

Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко, Украина

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ АДАПТАЦИИ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ СТУДЕНТОВ К УНИВЕРСИТЕТСКОЙ СРЕДЕ

Рассмотрено понятие внутренне перемещенных лиц в контексте современного украинского общества. Сформулированы и обоснованы организационно-педагогические условия адаптации внутренне перемещенных студентов к среде высшего учебного заведения (средовые, стимулирующе-деятельностные, превентивные).

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, студенты, высшее учебное заведение, адаптация.

BELYAEVA N., ZHDANOVA-NEDILKO E.

Poltava national pedagogical University named after V. Korolenko, Ukraine

ORGANIZATIONAL-PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED STUDENTS TO UNIVERSITY ENVIRONMENT

Considers the concept of internally displaced persons in the context of contemporary Ukrainian society.

Provided that the students-immigrants, overcoming daily financial difficulties and socio-economic turmoil, constantly face complex psychological problems that are caused new social relationships, isolation from their traditional way of life, the common rejection in the new society, social disorientation, disappointment with the conditions and circumstances of a new socio-cultural environment. All of this is constant psychological stress, impaired psycho-emotional homeostasis and, as a consequence, destructive, desadaptation processes that entail a deterioration of physical and mental health and social well-being of the young man.

Formulates organizational and pedagogical conditions of adaptation of internally displaced students to the environment of higher education institutions (environmental, stimulating activity, preventive).

Key words: internally displaced persons, students, higher education institution, adaptation